

ŠTÚDIE

EMIL MAZÚR, VALÉRIA MAZÚROVÁ*

**K PRINCÍPOM VYMEDZOVANIA A HODNOTENIA VEĽKOPLOŠNÝCH
CHRÁNENÝCH ÚZEMÍ (MODELOVÁ CHKO POĽANA)**

Emil Mazúr, Valéria Mazúrová: Principles of Delimitation and Evaluation of the Protected Large Areas (Protected Region of Poľana). Geogr. Čas., 39, 1987, 4; 2 maps, 8 refs.

The aim of the present paper is to point out some new approaches in the evaluation of the landscape for the conservation of nature in mountainous areas.

The authors analyse the ecological structure of the landscape on modelling the volcanic mountains of Poľana (1458 m a.s.l.) and of the surrounding peneplain of Ore mountains in the middle part of Slovakia. The used method of complex evaluation of the landscape and its potential enables the rational protection of the mentioned area.

ÚVOD

V súčasnosti sme svedkami nebyvalých štrukturálnych zmien v krajine, ktoré menia celý krajinný systém. Intenzívna antropogenizácia krajiny zasahuje už aj naše horské oblasti, a to jednak technizáciou ich leso- a poľnohospodárskeho obhospodarovania, a najmä cestovným ruchom. Dôsledky tohto procesu však prinášajú aj celý rad negatívnych javov. Na zastavenie tohto negatívneho trendu je potrebné pristúpiť k plánovitému obhospodarovaniu krajiny na vedeckej báze, čiže využívať ju racionálne v harmonickom súlade medzi človekom a prírodou na základe vedeckej diagnózy a prognózy.

K tomuto zámeru môže účelne prispieť geografia ako veda o krajine, a to najmä vedeckým smerom krajinnej syntézy. V jej zameraní na poskytovanie systémových poznatkov pre krajinné plánovanie má významné miesto aj ochrana prostredia. Jej prístup by mal byť doslova nezastupiteľný, a to najmä pri veľkoplošných chránených územiach, či už ide o chránené krajinné oblasti (CHKO) alebo národné parky.

* Akademik Emil Mazúr, RNDr. Valéria Mazúrová, CSc., Geografický ústav CGV SAV, Obrancov mieru 49, 814 73 Bratislava.

Veľkoplošné chránené územia nepredstavujú akési izolované oblasti, akoby vytrhnuté z kontextu krajinnej štruktúry, z kontextu socio-ekonomického diania štátu, ale naopak, sú a musia byť organickými článkami v celkovej štruktúre krajiny. Uprostred kultúrnych typov krajiny zohrávajú veľmi dôležitú funkciu vyrovnávajúceho, regulujúceho prvku v celom krajinnom systéme. Prejavujú sa priamo ako pozitívne protipóly, najmä vo vzťahu k urbanizovaným a vysoko technizovaným krajinným typom. Ich ochranná funkcia teda nie je zďaleka samoučelná, ale naopak, priamo nevyhnutná a vzhľadom na stále narastajúci impakt človeka na prírodu v podmienkach vedecko-technickej revolúcie perspektívne priamo existenčne nevyhnutná. Popri tejto ochrannej, ozdravujúcej a regulujúcej, ako aj reprodukčnej funkcii vo vzťahu k antropogénnym štruktúram disponujú veľkoplošné chránené územia spravidla aj značným potenciálom zo socio-ekonomického hľadiska. Disponujú zdrojmi ešte v nedávnej minulosti nedocenenými, ako sú neznečistené ovzdušie, vodné zdroje, polyfunkčnosť lesnej pokrývky, turisticko-rekreačná hodnota ap. Ich ochrana má preto celospoločenský význam. Stávajú sa rovnocenným článkom s ekonomicky produkčnými oblasťami, nie sú prekážkou, ale priamo predpokladom pre ďalší socio-ekonomický rozvoj spoločnosti. Preto popri tradičných ochrannárskych aspektoch je potrebné poukázať aj na význam ich ekonomického potenciálu, ich ekonomických hodnôt a potrebu ich ochrany.

Cieľom nášho príspevku je načrtnúť niektoré základné princípy a metodické postupy na výber, vymedzovanie, hodnotenie a racionálnu ochranu veľkoplošných oblastí, a to na príklade CHKO Poľana ako modelového územia.

Kritériá na výber a priestorové vymedzenie CHKO alebo NP by mali vychádzať z komplexnej analýzy prírodných i socio-ekonomických pomerov krajiny. Mali by byť založené na evaluácii jednotlivých prírodných prvkov krajiny, ako sú geologické, geomorfologické, hydrologické, klimatické, pedologické, botanické a zoológické prvky, ako aj na syntéze krajinných celkov z hľadiska ich ochrany. Ďalej treba analyzovať prejavy antropogénnych zmien prírodného prostredia a hodnotiť socio-ekonomický potenciál nielen z odvetvového, ale aj celospoločenského hľadiska. Treba vykonať evaluáciu menovite pre vodohospodárske, lesohospodárske a poľnohospodárske aspekty, uvažovať surovínové zdroje, sídelné a komunikačné, ako aj turisticko-rekreačné hľadiská atď. Až na základe uvedeného hodnotenia sa môže navrhnúť vymedzenie CHKO a jeho funkčná delimitácia. Prakticko-orientačné hľadiská však nútia uvažovať v detailnom priebehu hraníc CHKO alternatívne riešenia. Okrem prirodzených hraníc, ktoré by mali zostať ťažiskovými, sa nemožno vyhnúť ani vedeniu hraníc po antropogénnych líniiach (napr. významná komunikácia, hranica les – trávnatá plocha alebo poľa ap.). Tieto aspekty sa zohľadnili pri navrhovaní hraníc CHKO Poľana.

Vzhľadom na vymedzený rozsah našej štúdie analýzu jednotlivých prvkov sme museli vypustiť. Tá je aj tak záležitosťou prístupov a metód jednotlivých geovedných a biologických disciplín. Ďalej sa však vyžaduje hodnotenie jednotlivých prvkov krajiny z hľadiska ochrany. Vykonalí sme ho pomocou balovej metódy, ktorá umožňuje hierarchizáciu hodnôt na ochranu.

Ako kritériá na zaradenie do hodnotovej stupnice sme brali do úvahy vzácnosť výskytu daného prvku, a to v regionálnej, celoslovenskej, resp. československej úrovni, ako aj v nadštátnej polohe, dôležitosť, resp. funkciu prvku v geoekologickom (krajinnom) systéme z hľadiska jeho stability, možnosť prirodzenej, resp. antropogénnej reprodukcie prvku, vedecko-poznávaciu hodnotu, estetickú hodnotu prvku samého o sebe i v krajinnej fyziognómii, hľadisko pôvodnosti prvku, stupeň jeho narušenia, dokonalosť vývoja, resp. tvaru atď.

Obmedzenosť rozsahu nám však nedovolila rozviesť túto časť na príklade CHKO Poľana.

Ťažiskom našej štúdie s rozvedením konkrétnej aplikácie na CHKO Poľana sú z uvedených dôvodov netradičné prístupy, založené na smere krajínnej syntézy. Predovšetkým je to celostná diagnóza krajiny, zameraná na vzájomné väzby jednotlivých prvkov a ich dôsledky v krajinnom systéme, ďalej stručný rozbor socio-ekonomických pomerov CHKO Poľana, prenikanie človeka do oblasti CHKO, jeho vplyvy na krajinu a súčasné tendencie. Na to nadväzuje časť o typologickom členení CHKO s mapovou dokumentáciou a analýza antropogénnej činnosti v CHKO. V závere sa stručne načrtáva potenciál krajiny ako základ pre funkčnú delimitáciu CHKO Poľana s mapovou prílohou.

SYNTEZOVÝ POHLAD NA CHKO POĽANA

Ako ukazujú teoretické poznatky súčasnej vedy i výsledky praxe, jednotlivé prvky prírody nevystupujú autonómne, nezávisle od iných, ale sú navzájom späté v prírodnom celostnom systéme. Jeho základnými znakmi sú synergieza, priestorovosť a dynamika. Z uvedených znakov prírodného systému vyplýva aj jeho názov geoeologický alebo krajinný systém, často sa užíva i skrátený názov krajina, resp. iné už menej vhodné termíny. Každý geoeologický systém sa prejavuje špecifickými fyziognomickými (morfologickými) znakmi, svojskou štruktúrou a dynamikou vývoja. Na jednej strane je odrazom interakcie prvkov, ktoré ho vytvárajú, na druhej strane harmonické fungovanie krajinného systému je podmienkou existencie prvkov, ktoré sú v ňom obsiahnuté. Preto sa v súčasnosti presúva ťažisko ochranárskej politiky od ochrany prírodných indivíduí do celostného krajinárskeho prístupu. Boli a dosiaľ sa objavujú pokusy vypracovať jednotný model pre takýto celostný systémový prístup. Prax však jednoznačne ukazuje, že každý geoeologický krajinný systém sa vyznačuje odlišnými synergetickými vzťahmi, odlišnou relevanciou prvkov, štruktúrou, menlivou homeostázou (samoregulačnými vlastnosťami), a má teda aj menlivú stabilitu. A v tomto aspekte spočíva vlastne podstata ochrany tak jednotlivých prvkov, ako aj krajinného systému ako celku a odpoveď na otázku ako ich účinne chrániť.

Na základe stručnej analýzy krajinných prvkov v predchádzajúcich statiach sa pokúsime o načrtnutie aspoň stručného syntetického obrazu o geoeologickom systéme CHKO Poľana, jej fyziognomických znakov, štruktúry, interakcie prvkov, vývojového trendu, jednak ako celku, ale aj jej jednotlivých častí ako krajinných typov.

CHKO Poľana ako celok patrí k makrotypu montánnej eróznodenudačnej krajiny mierneho pásma (porovnaj Geoeologické prírodné krajinné typy SSR – 1976). Základným fyziognomickým znakom tohto krajinného makrotypu je členitosť povrchu s veľmi menlivou amplitúdou reliéfu, sklonitostných pomerov územia a nadmorských výšok. Celkove dominujú vypuklé tvary nad vhlbenými. Ďalším výrazným znakom montánnej krajiny, vyplyvajúcim z jej elevačnej polohy, je excentricita riečnej siete a spravidla bystrinný charakter tokov so značným spádom a prevahou erózných procesov nad akumulácnou činnosťou. V mikrofyziognómii sa uplatňujú predovšetkým lesné spoločenstvá a na značných plochách aj kultúrne lesostepi, lokálne kultúrne stepi.

V štruktúre a interakcii montánnej krajiny dominujú tiež morfo tektonické prvky, t. j. reliéf, podmienený pozitívnymi tektonickými pohybmi. Montánny typ krajiny je nositeľom potenciálnej gravitačnej energie, prejavujúcej sa priamo i nepriamo eróznymi procesmi a odnosom hmôt do priľahlých depresných krajinných typov (kotlín a nížin). Tento proces ovplyvňuje aj mocnosť a zrnitosť pôdneho krytu a vodnú bilanciu územia. Vplyvom nadmorskej výšky sa porušuje platnosť zonálnej zákonitosti klímy

a podmieňuje jej vertikálnu zonálnosť; najmä vo vyšších polohách nesú klimatické charakteristicky montánnej krajiny znaky podstatne odlišné od vlastností klímy mierneho pásma. Interakčné pôsobenie týchto abiotických prvkov výrazne ovplyvňuje až podmieňuje štruktúru biologických prvkov krajiny.

Stručne načrtnuté všeobecné znaky fyziognómie, štruktúry a interakčných väzieb sa v CHKO Poľana výrazne územne diferencujú a dovoľujú tu rozlíšiť dva geoeologické krajinné typy a v nich niekoľko subtypov. Je to typ podhôrnej krajiny vyhasnutého kalderového stratovulkánu a typ plošinatej hornatinovej krajiny. Prvý typ zahrňuje v podstate krajinný celok Poľany, druhý typ západnú časť Sihlianskej planiny.

Prvý typ, ako vyplýva už z názvu, sa vyznačuje základným fyziognomickým znakom vulkánu, tvaru plochého kužela s vyhlbenou ústrednou časťou. Vonkajšie, obvodové strany sa vyznačujú relatívne menšími sklonmi oproti vnútorným strmým svahom až stenám kaldery. Celkove dominuje hladko modelovaný povrch, spestrený vo viacerých areáloch bralnými mezo- a mikrotvarmi.

Fyziognómia vonkajších strání sa vyznačuje excentricky usporiadanými rázsochami a sieťou erózných dolín, prevažne tvaru V, lokálne zovretých skalnatých tiesňav. Kaldere oproti tomu charakterizuje koncentrická sieť, odvádzaná Hučavou zovretým kalderovým prelomom do Zvolenskej kotliny. Horné časti svahov kaldery sú často bralné, dno kaldery sa vyznačuje nepravidelne usporiadanými chrbtami a neširokou poriečnou nivou. Zo živej prírody sa v detailnej fyziognómii uplatňujú lesné spoločenstvá listnáčov, miešaných lesov a ihličnanov, narušené miestami kultúrnymi stepami, a najmä v predhorí kultúrnymi lesostepami.

V geoeologickej štruktúre a interakčných väzbách krajinného systému Poľany je bazálnym prvkom reliéf ako odraz tektogenézy, stavby, menlivých vlastností substrátu a ďalších činiteľov, ako rozvedieme neskôr. Reliéf vstupuje do formovania krajinného systému Poľany predovšetkým pôsobením nadmorskej výšky. Táto stúpa od okrajových častí pohoria z hodnôt okolo 500 m a vrcholí v najvyššom bode kalderovej obruby – v 1458 m, čiže výškový rozdiel dosahuje takmer 1000 m. V centrálnej časti, v kaldere, však opäť klesá nadmorská výška až na 650 m. Značný výškový rozdiel od okrajov ku kalderovej obrube podmieňuje vertikálnu zonálnosť klímy, pôdneho krytu i biologických prvkov, menovite vegetačných pásiem. Vo vertikálnom smere sa znižujú teploty a ich ročné amplitúdy, klesá tlak vzduchu, stúpajú zrážky, žiarenie (najmä ultrafialové), klíma nadobúda viac oceánický charakter. Napr. suma teplôt 10° a viac klesá od úpätia z hodnôt okolo 2400 na hodnotu okolo 500 vo vrcholových častiach pohoria. Ročný úhrn zrážok stúpa z hodnôt okolo 650 mm až na 1400 mm. V pôdnom kryte sa prejavujú v súvislosti s výškou a klimatickou zonálnosťou zmeny typov pôd od hnedých pôd nasýtených až nenasýtených (mezobázických) až po výrazne nenasýtené hnedé pôdy oligobázické. Nadmorská výška, sklonitostné pomery a substrátové vlastnosti podmieňujú rýchly odtok zrážkových vôd a len malé zásoby vôd podzemných.

Vysoký ročný úhrn zrážok a dlhotrvajúca snehová pokrývka zasa podmieňuje relatívne vysoký povrchový odtok a pozitívne ovplyvňuje jeho režim. Krajinný systém Poľany predstava preto typ územia s pozitívnu vodnou bilanciou, založenou na povrchových vodách. Klíma tu tiež spätne ovplyvňuje reliéf a podmieňuje jeho viaceré typy od vrchoviny až po podhôrnu zónu s prejavmi periglaciálnych procesov.

Výšková zonalita reliéfu, klímy a pôd spôsobuje aj výškovú diferenciáciu vegetačnej pokrývky od listnatých, cez zmiešané až po ihličnaté lesy a s tým i zmeny bylinných spoločenstiev.

Spätne pôsobenie vody na reliéf sa zasa prejavuje procesmi erózie, zosunov a pod. Spätne pôsobenie biozložky sa zasa prejavuje spomaľovaním eróžno-denudačných procesov, ovplyvňovaním pôdnej zložky, vplyvom na mikro- a mezoklímu atď.

Popri zonálnych aspektoch sa vo fungovaní krajinného systému Poľany výrazne uplatňujú aj vplyvy azonálne. Najvýznamnejšie sa prejavuje diskontinuita v stúpaní nadmorskej výšky v centrálnej kalderovej časti pohoria. V tejto vhlbenej uzavretej vnútrohorskej kotline platia odlišné vzťahy jednotlivých geoeologických prvkov, je tu narušená zonalita a silný vplyv tu má okolie tohto subsystému. Prejavuje sa tu extrémne silný proces rozrušovania svahov kalderovej obruby cestou vodnej erózie, a najmä gravitačných procesov, uplatňuje sa tu koncentrická riečna sieť, špecifické klimatické pomery so slabou výmenou vzdušných hmôt, inverzné situácie, vyššia hmlistosť ap. Dynamika procesov tohto subsystému značne znižuje stabilitu celého systému Poľany.

Okrem opísaných štruktúrnych prvkov pôsobia v krajinnom systéme Poľany aj ďalšie, ako napr. vplyvy expozície, menlivé vlastnosti substrátu atď. Odrazom týchto činiteľov je diferencované narušenie vertikálnych zón, a tým vlastne spestrenie a obohatenie celého krajinného systému.

Odrazom menlivej štruktúry a vzťahov jednotlivých prvkov je vnútorná diferenciácia základného krajinného typu Poľany do viacerých subtypov, ktorých stručnú charakteristiku a priestorové rozloženie ukazuje priložená mapa geoeologických typov.

Druhým základným krajinným typom CHKO Poľana je plošinatá hornatinová krajina predstavovaná západnou časťou Sihlianskej planiny.

Dominantným fyziognomickým znakom tohto krajinného typu oproti Poľane je relatívna plochosť územia, ktorá vyplýva z jeho genézy. Iničiálnym povrchom tu bol totiž mierne zvlnený reliéf náhornej plošiny – planiny. Hoci v súčasnosti je už na väčšine plochy rozčlenená sieťou zovretých V dolín, jednako si ploché chrbty ako pozostatky planiny zachovávajú relatívne konštantné nadmorské výšky zhruba v hodnotách 800 – 1000 m. Jedine na južnom okraji nad Detvianskou kotlinou mierne klesajú pod 800 m. Ďalším znakom je nepravidelná sieť dolín, čo vyplýva zo zmien pôvodnej riečnej siete. Oproti vertikálnej zonalite Poľany sa vyznačuje tento krajinný typ v podstate jednotným homogénnym výškovým poschodím, zodpovedajúcim zhruba hornatinovému stupňu Poľany. Klasický plošinatý ráz územia s úvalinovitými dolinami sa zachoval len západne od Sihly.

V detailnej fyziognómii dominujú hladko zádelované tvary reliéfu. Mikrofyziognómia územia, tvorená takmer súvislým lesným krytom, je len na niekoľkých miestach narušená enklávami kultúrnej stepi (Snohy, vrch Slatina, chrbát Zákľuky – 1012 m a Tlstý Javor – 1068 m).

Vysokým stupňom homogenity sa vyznačuje Sihlianska planina oproti Poľane aj v geoeologickej štruktúre. Relatívne konštantná odolnosť substrátu a prakticky nediferencovaná tektonická mobilita územia tu podmieňujú len nepatrnú diferenciáciu geomorfologických procesov s monotónnym reliéfom. S výnimkou Slatinskej planiny (západne od Sihly), kde sa doposiaľ uplatňujú planačné procesy ako jeden z unikátnych javov v Západných Karpatoch, v ostatnom území prebieha hĺbková erózia.

Vzhľadom na vysoký stupeň homogenity spomenutých prvkov vstupujú do interakcie v tomto krajinnom type v málo diferencovanej podobe aj ostatné prvky krajinného systému. Podnebie ako bolo uvedené v analytickej časti, vzhľadom na značnú nadmorskú výšku územia patrí k subtypu chladnej horskej klímy s relatívne vysokým ročným úhrnom zrážok a dlhotrvajúcou snehovou pokrývkou, čo podmieňuje pomerne vysoký a vyrovnaný povrchový odtok. Vodná bilancia Sihlianskej planiny je pozitívna a založená na povrchových vodách. Vplyv vodnej zložky sa prejavuje v jednoznačnej prevaha erózneho a odnosového efektu.

Vysoký stupeň homogenity sa prejavuje aj v pôdnej zložke, reprezentovanej v podstate hnedými pôdami nenasýtenými kyslými a hnedými pôdami podzolovanými. Ne-

patrný stupeň vnútornej diferenciácie sa preto prejavuje aj v biologickom charaktere tohto prevažne lesnatého krajinného typu.

Oproti pestrému krajinnému systému Poľany sa tu len nepatrne uplatňujú azonálne prvky. Uvedené skutočnosti poukazujú na relatívne vyrovnanú funkciu jednotlivých interagujúcich prvkov systému a z toho vyplývajúci podstatne nižší stupeň organizácie než v systéme Poľany. Oproti systému Poľany sa preto vyznačuje systém Sihlianskej planiny výrazne vyšším stupňom stability. Jedine vďaka vysokej stabilite systému sa mohol zachovať ako osobitný subtyp krajiny zvyšok panónskej paroviny v podobe náhornej plošiny západne od Sihly. Ostatné územie predstavuje subtyp rozčlenenej planiny. Priestorové rozloženie oboch subtypov ukazuje priložená mapa geoeologických typov.

PREHLAD SOCIOEKONOMICKÝCH POMEROV

Vzhľadom na prírodné podmienky a potenciálne zdroje krajiny sa CHKO Poľana vyznačuje relatívne nízkym stupňom socioekonomickej aktivity, reprezentovanej len niektorými odvetviami hospodárskej činnosti. Tomu zodpovedá aj charakter osídlenia.

Lesné hospodárstvo je ťažiskovým ekonomickým odvetvím CHKO. Porovnanie štatistických dát o rozlohe lesov z roku 1895 so súčasným stavom ukazuje mierne pozitívny trend stúpania rozlohy lesov oproti rozlohe lúk a pasienkov.

Poľné hospodárstvo stojí v socioekonomickej aktivite CHKO Poľana na druhom mieste. Vzhľadom na málo priaznivé prírodné podmienky spočíva ťažisko v živočíšnej výrobe, a to najmä hovädzieho dobytku, na druhom mieste stojí chov oviec a potom rastlinná výroba. Tomu zodpovedá i štruktúra poľnohospodárskej pôdy, ktorá sa vyznačuje prevahou trvalých trávnatých porastov (horských lúk a pasienkov) oproti oráčinám. Podľa štatistických dát z r. 1895 je najmä v súčasnosti badateľný trend ďalšieho zmenšovania ornej pôdy a jej zmeny na trvalé trávnaté porasty. Trávnaté plochy sú rozšírené vo všetkých geoeologických typoch, aj keď značne nerovnomerne. Relatívne najnižšie percento zaberajú na Sihlianskej planine, kde vystupujú prakticky len v podobe troch uzavretých enkláv uprostred lesných porastov. Sú to enklávy Snohy, Vrch Slatina a úzky pás na chrbte od Zákľuk po Tlstý Javor. Relatívne malé plochy zaberajú trávnaté plochy tiež v podhľadnej vysočine Poľany (enklávy v oblasti Prednej Poľany, a najmä na Bukovine – k. 1194 m).

Percento trvalých trávnatých plôch silne stúpa v hornatinovom stupni Poľany s výminkou SV obvodu, ktorý má súvislé lesy. V južnej, a najmä sz. časti hornatiny dosahujú trávnaté plochy až 20 – 30 % z celkovej plochy. Podobne je tomu aj v Kyslinkách. V Devianskom predhorí dominuje lesná pokrývka len v oblasti prelomu Hrochofskej doliny. Oproti tomu v SZ časti predhoria sú zastúpené lesy v podstate len ostrovkovite uprostred trávnatých porastov. Orná pôda tu nepresahuje 10 % z plochy. JV časť predhoria zhruba od doliny Skalice po chrbát Kopy (922 m) sa vyznačuje striedaním lesných a trávnatých plôch zhruba v rovnakom zastúpení. Percento oráčin je najviac zastúpené v prolúvalnej oblasti Ivín. Východná časť predhoria je takmer úplne odlesnená a premenená na trávnaté plochy, v nižších polohách vystupujú i oráčiny. Táto oblasť však leží mimo CHKO.

Z hľadiska využívania zeme patria poľnohospodársky obrábané územia (oráčiny) k typu zemiakárskej oblasti s prevažujúcou štruktúrou osevu: zemiaky, ovos, jačmeň a raž.

Územie CHKO Poľana ako celok patrí k horskému typu poľnohospodárstva s nízkou produkciou výroby a s výraznou prevahou živočíšnej výroby nad rastlinnou. Rozlišujeme tu dva subtypy. Prvý sa viaže k južnej časti Poľany a jej predhoria a vyznačuje ho prevaža hovädzieho dobytká oproti chovu oviec, prejavujúca sa v hrubej produkcii v pomere asi 5 : 1, v štruktúre hrubej trhovej poľnohospodárskej produkcie sa vyznačuje tento subtyp takmer vyrovnaným pomerom mlieka a jatočného dobytká.

Druhý subtyp sa viaže k SZ časti Poľany a k Sihlianskej planine a vyznačuje sa prevahou hovädzieho dobytká oproti chovu oviec v hrubej produkcii v pomere asi 3 : 1. V štruktúre hrubej i trhovej poľnohospodárskej produkcie sa vyznačuje tento subtyp silnou prevahou chovu jatočného dobytká nad výrobou mlieka. Ani v jednom subtype spravidla nepresahuje hrubá poľnohospodárska produkcia 6000 Kčs na 1 ha poľnohospodárskej pôdy.

Sekundárna výroba sa v oblasti CHKO Poľana nevyskytuje. Z vodohospodárskeho hľadiska treba uviesť vodnú nádrž Hriňová na hornom toku riečky Slatiny.

Sídlna štruktúra sa vyznačuje viacerými špecifickými znakmi, ktoré vyplývajú jednak z prírodných podmienok, z historického vývoja a jednak zo socioeconomickej funkcie územia. Predovšetkým je to chýbanie sústredených osád na území CHKO. Ďalej je to charakter jestvujúcich sídiel typu roztratených kopaničiarskych osád, tzv. lazov. Tieto zasahujú len do okrajových častí CHKO, a to len do južnej časti Detvianskeho predhoria, resp. na Sihliansku planinu (Snohy a Vrch Slatina). Lazy tu vznikali v priebehu 17.–19. stor. z troch centier, a to Očovej, Detvy a Hriňovej, ku ktorým aj dnes administratívne patria. Ich obyvateľstvo sa živilo extenzívnym poľnohospodárstvom, drevorubačstvom, domáckou remeselnou výrobou a sezónnymi prácami. V súčasnosti strácajú svoju pôvodnú ekonomickú funkciu, pretože väčšina obyvateľov je zamestnaná v novovzniknutých priemyselných závodoch vo Zvolenskej kotline. Dochádza tu k ich postupnej transformácii, obmedzenej v podstate na obytnú funkciu a v posledných rokoch najmä na turisticko-rekreačnú funkciu.

Za zmienku stojí tiež niekoľko sídelných objektov v kalderovej kotlinky Kyslíniok so zmesanou funkciou od poľnohospodárskej cez lesohospodársku až po turisticko-rekreačnú.

Ďalšiu kategóriu v sídelnej štruktúre CHKO predstavujú izolované lesohospodárske a poľovnícke sídelné objekty, roztrúsené jednak v hornatinovej a podhôrnej časti Poľany i v lesnej oblasti Sihlianskej planiny (horárne, hájovne, poľovnícke chaty ap.).

Osobitným znakom sídelnej štruktúry Poľany, najmä jej odlesnených SZ častí medzi Veporom a Bukovinou, sú senníky. Mali v podstate len hospodársku a nie sídelnú funkciu. Bolo ich niekoľko stoviek, žiaľ, do súčasnosti sa ich zachovalo len niekoľko.

Najmladšiu kategóriu v sídelnej štruktúre predstavujú turisticko-rekreačné objekty (najvýznamnejšie v oblasti pod Prednou Poľanou).

Napriek veľkému bohatstvu sídelných typov nedosahuje počet obyvateľov v CHKO Poľana ani 1000 ľudí, aj to sústredených z 90 % hlavne do lazov predhoria a Sihlianskej planiny.

Komunikačná sieť ako jeden zo základných prvkov infraštruktúry popri sídlach je v CHKO Poľana reprezentovaná predovšetkým cestnými komunikáciami. Pozitívnym javom z hľadiska ochrany je skutočnosť, že cez navrhovanú CHKO neprechádza žiadna cesta hlavnej siete. Jedine po JV okraji prechádza cesta nadmiestneho významu, a to z Kriváňa na Lom n/Rimavicou a Brezno, resp. Kokavu. V úseku Hriňová – Lom n/R. možno s ňou uvažovať ako s hranicou CHKO. Ostatné cesty sú miestneho významu a úzko funkčným lesohospodárskym zameraním, sčasti poľnohospodárskym a tu

risticko-rekreačným. Patrí sem cesta Sihla-Čierny Balog, Hriňová-Predná Poľana, Očová-Kyslinky so spojnicou cez sedlo Príslopky na Želobudzu, ako aj niektoré cesty slepo končiace na lazoch Detvianskeho predhoria.

Niekdajšie úzkokoľajné lesné železnice boli v nedávnej minulosti zrušené. Takou bola železnica z Kysliniek do Vígľaša, z doliny Snohy a hornej Slatiny cez Hriňovú do Kriváňa, od Sihly dolinou Kamenitého potoka a po Hrončok s pobočkou z Čierneho potoka a doliny Hrončoka, ako aj v doline Osrblianky. Dosiaľ zachovaná železnica pod Hrončokom je už vlastne mimo CHKO.

Cestovný ruch a rekreácia

Tento v podstate novodobý druh intenzívneho prenikania človeka do horských oblastí je zatiaľ, možno povedať v počiatkoch, pretože nemá dosiaľ dostatočne vybudovanú materiálno-technickú základňu. Koncentruje sa hlavne do oblasti lazov v Detvianskom predhorí a lazov Sihlianskej planiny (Snohy, Vrch Slatina), transformujúc pôvodné lazničné objekty do rekreačnej funkcie individuálneho typu. Vo Vyskej Poľane sa sústreďuje cestovný ruch hlavne do oblasti južných svahov Prednej Poľany.

Poslednou oblasťou sústredenia cestovného ruchu sú Kyslinky. Málo sa zatiaľ využívajú severné stráne Vyskej Poľany.

NÁČRT VÝVOJA ANTROPOGÉNNEJ ČINNOSTI V CHKO POĽANA

Oblasť CHKO Poľana patrí k tým našim územiám, do ktorých prenikal človek historicky neskôr vzhľadom na ich polohu a prírodné podmienky. Preto sa zaraďuje k relatívne najmenej narušeným oblastiam SSR. Môžeme tu rozlíšiť tri etapy prenikania človeka, odlišujúce sa formou i intenzitou zásahu človeka do krajinného systému CHKO.

Za prvú etapu pravdepodobného prenikania človeka do oblasti Poľany treba považovať obdobie veľkej kolonizácie po tatarskom vpáde v II. pol. 13. a v 14. stor. Charakteristickým znakom tejto etapy je rozvoj sídel mestského typu, rozvoj baníctva a úpravy rúd v doline Hronu, s čím súvisel i vznik uhliarstva, a teda zásah človeka jednak do anorganickej prírody, jednak do biotickej zložky krajiny, rúbaním lesov a zakladaním polí. Uvedme tu ako veľmi pravdepodobný zásah najmä zo sev. strany, menovite od banského strediska Lubietovej. Prírodné podmienky sotva dovoľovali prienik, resp. výraznejšie narušenie prírodného systému krajiny v ústredných častiach a východných častiach CHKO.

Oveľa intenzívnejšie sa prejavila II. etapa pôsobenia človeka na CHKO, a to jeho postupným prenikaním a trvalým usídľovaním najprv do okrajových predhorských častí Poľany (do Detvianskeho predhoria) a postupne aj do hornatinového stupňa a na Sihliansku planinu, ba i do samého centra CHKO do kalderovej kotlinky Kysliniek. Neosídlený zostal v tejto etape vysokoúrovňový podhľadný stupeň. Táto etapa sa prejavuje znakmi valašskej kolonizácie, t. j. využívaním krajiny na pastierstvo a extenzívne roľníctvo a má ráz roztrúseného osídlenia v podobe lazov. Tento kolonizačný typ zasiahol oblasť CHKO v 16., a najmä 17. a 18. stor. a jeho vplyvy už do značnej miery pozmenili pôvodný geoeologický krajinný systém.

Najvýznamnejšie sa tieto zmeny odrážajú v biologickej štruktúre krajinného systému. Zmeny sa prejavili predovšetkým v druhovej skladbe lesných spoločenstiev, t. j. nahrádzaním pôvodných lesných spoločenstiev listnáčov, resp. zmiešaných lesov naj-

má smrekovými monokultúrami. Druhým stupňom prejavu zásahu človeka bolo odstránenie lesných spoločenstiev a ich zmena na trvalé bylinné spoločenstvá (lúky a pasienky). S uvedenými zmenami pochopiteľne súviseli aj zmeny štruktúry fauny.

V ďaleko menšej miere ovplyvnila činnosť človeka štruktúru a vzhľad abiotických prvkov krajiny, ktoré sú podstatne stabilnejšie. Antropogénne vplyvy sa tu prejavujú v existencii niekoľkých kameňolomov, zmenách mikroreliefu cestnou sieťou, drobných úpravách terénu pri výstavbe obytných a hospodárskych budov, tvorbe terasových polí ap.

Tretiu etapu prieniku človeka do krajinného systému CHKO Poľany, časove najmladšiu a aj druhove od prvých dvoch etáp odlišnú, predstavuje vstup človeka do krajiny nielen za účelom využívania jej hospodárskeho potenciálu, ale aj potenciálu zdravotno-rekreačného. Tento nový aspekt, prejavujúci sa prvými náznakmi síce už v prvej pol. tohto storočia, sa nesmierne zintenzívnil s nástupom vedeckotechnickej revolúcie a má jednoznačnú tendenciu ďalšieho rozvoja. Jeho sprievodným znakom je často extrémny rast technicko-konštrukčných prvkov, či už v hospodárskej alebo, a to najmä v turisticko-rekreačnej funkcii. Je o to účinnejší, že vedie nielen k zmenám v biotickej zložke, ale môže výrazne ovplyvniť aj abiotické prvky, a teda podmieniť podstatné zmeny v štruktúre a funkcii geoeologického systému ako celku.

Vplyvy VTR sa však nevyhnutne uplatňujú aj v iných oblastiach ekonomickej aktivity človeka. Týka sa to predovšetkým zmien vo formách obhospodarovania, zmien ktoré vyplývajú najmä z nahradzovania ľudskej manuálnej práce vysokovýkonnou technikou, resp. starších menej výkonných techník modernejšími. Dochádza tým aj k zmenám v organizácii práce. Z najvýznamnejších zmien uvedme napr. technizáciu výroby a obklesňovania, nahradenie konského poťahu pri sťahovaní (zblížovaní) traktormi, lesnej železnice nákladnými automobilmi ap. Znamená to tiež budovanie cestnej siete v lesnej oblasti atď. Tento proces technizácie a ekonomizácie je nevyhnutný, ale pri neuváženej realizácii môže mať aj veľmi negatívne dôsledky v narušovaní krajinného systému so spätným dopadom nielen z hľadiska ochrany prírody, ale aj s ekonomickými negatívami. Napr. rozrušovanie pôdneho krytu traktormi, nevhodné vedené zárezy ciest vedú k intenzívnej erózii, neuvážené vypúšťanie ropných produktov z motorových vozidiel znečisťuje podzemné i povrchové vody, výfuky do ovzdušia ap. Zvlášť nebezpečná by bola náhrada mechanickej priečistky lesa chemickou ai.

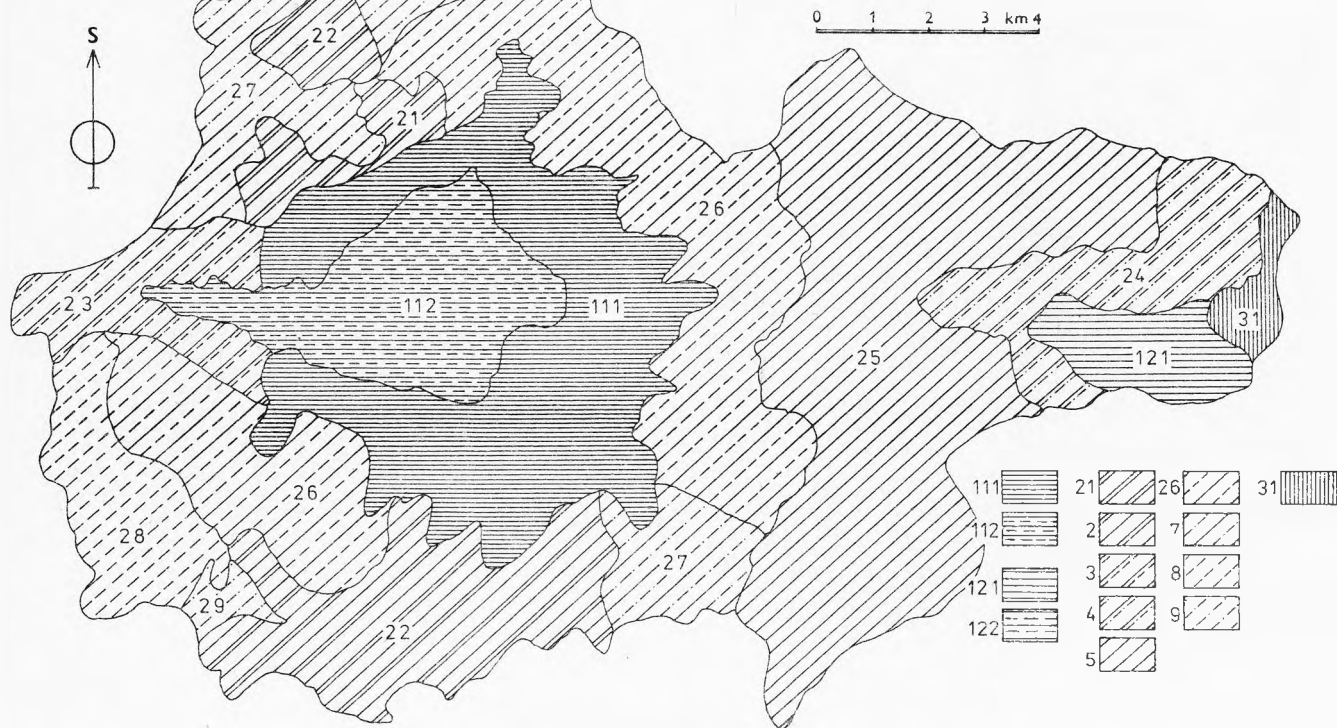
Analogické zmeny sú aj v poľnohospodárskej výrobe, ide o technizáciu, a najmä chemizáciu. V oblasti CHKO by sotva bolo prípustné chemické hnojenie, najmä ak by bolo kvantitatívne neuvážené. Platí to rovnako o prípadných nedomyšlených melioračných úpravách trávnatých porastov.

To všetko sú nové aspekty súčasnej etapy prenikania človeka do horských oblastí aj do CHKO Poľana a bude ich nevyhnutné zohľadniť pri jej budúcom funkčnom využití.

CELOSTNÁ EVALUÁCIA KRAJINNÉHO SYSTÉMU A JEHO TYPIZÁCIA

Medzi ekológmi-biolómi i krajinnými ekológmi-geografmi jestvuje zhoda, získaná teoretickými výskumami i praxou o potrebe uprednostňovať v ochranárskej politike celostné systémové hľadisko. To znamená zdôrazňovanie ochrany väčších súvislejších území, tvorených súborom prirodzených alebo mierne pozmenených ekosystémov, resp. ucelených krajinných celkov. Ich význam spočíva jednak v nadregionálnej polohe, pretože v celkovej štruktúre krajiny tvoria dôležitý vyrovnávajúci, regulujúci vplyv

EVALUÁCIA KRAJINNÝCH TYPOV

Z HĽADISKA ICH OCHRANY
(CHKO POĽANA)

na okolité typy kultúrnej, urbanizovanej a technizovanej krajiny. Takýto vysoko pozitívny význam má aj projekt CHKO Poľana, najmä vzhľadom na silne antropogénne pozmenenú Zvolenskú kotlinu a dolnú časť Horehronského podolia. Druhý aspekt takéhoto celostného prístupu spočíva v tom, že ochrana jednotlivých vzácných prvkov prírody, či už biologických alebo abiotických má oveľa reálnejšie predpoklady v rámci celostných systémov než v individualizovanej forme

Z uvedených dôvodov predkladáme v závere tejto časti typologické členenie územia s hodnotením jednotlivých typov pre ochranné ciele. Pri typizácii opätovne ako pri jednotlivých prvkoch prírody vychádzame z balovej metódy. Analogicky berieme do úvahy kritériá na zaradenie vyčlenených typov do hodnotovej stupnice, ako boli načrtnuté v úvodnej časti tejto kapitoly. Treba však zdôrazniť, že jednotlivé typy krajiny nie sú dané súčtom hodnôt jednotlivých prvkov, ale vzájomnými väzbami prvkov, tvoriacimi tak priestorové systémy rôznej hierarchickej úrovne. Zohľadnila sa tu predovšetkým celostná fyziognómia jednotlivých typov, ich štruktúra, stabilita, stupeň narušenia, negatíva a pozitíva ľudskej činnosti ap.

Rozloženie jednotlivých krajinných typov ukazuje mapa 1. Rozlišujeme v nej tri základné krajinné oblasti a v ich rámci 12 typov a 4 subtypy. Krajinná oblasť I. stupňa hodnoty zahŕňa unikátne až veľmi vzácne krajinné typy. Na prvé miesto patrí unikátny krajinný typ kaldery Poľany (91 balov a viac) s dvoma subtypmi: kalderovou obrubou a dnom kaldery. Na druhé miesto sa radia veľmi vzácne krajinné typy (76–90 balov) bez analógie v ČSSR, a to subtyp planiny Slatiny a subtyp Ľubietovského Vepora.

Krajinná oblasť II. stupňa hodnoty predstavuje vzácne až vysokohodnotné krajinné typy v rozpätí 51–75 balov. Sú to:

1. podhľadna vysočina Bukovín (66–75 balov),
2. bralná hornatina a vrchovina vonkajších strání Poľany (analogická hodnota 66–75 balov, ale odlišný typ),
3. prelom kalderovej obruby (61–65 balov),
4. mierne rozčlenená Sihlianska planina (61–65 balov, ale odlišný typ),
5. hlboko rozčlenená Sihlianska planina (56–60 balov),
6. lesnatá hladko modelovaná hornatina vonkajších strání Poľany (56–60 balov, ale iný typ),
7. kultúrna lesostepná hornatina vonkajších strání Poľany (51–55 balov),
8. kultúrna lesostepná vrchovina vonkajších strání Poľany (51–55 balov, ale iný typ),
9. kultúrna stepná podhorská krajina – Iviny (51–55 balov, ale iný typ).

Krajinná oblasť III. stupňa hodnoty zahŕňa jediný typ, a to kultúrnu stepnú osídlenú planinu s hodnotou pod 50 balov.

Mapa 1. 1. Veľmi vzácne až unikátne krajinné typy. 1.1 Subtyp krajiny sopečnej kaldery. 1.1.1 Podhľadna horská obruba kaldery. 1.1.2 Erózna vnútrokalderová kotlinka. 1.2 Subtyp vysočinej erózo-denudačnej krajiny. 1.2.1 Planinová krajina (náhorná plošina). 1.2.2 Podhľadna krajina bralného sopečného pokrovu. 2.1–2.9 Vysokohodnotné až vzácne krajinné typy. 2.1 Podhľadna vulkanická rozčlenená vysočina. 2.2 Hornatinná krajina vonkajších strání kaldery (s výskytom bralných tvarov). 2.3 Krajina prelomovej časti kalderovej obruby. 2.4 Mierne rozčlenená planinová krajina. 2.5 Silne členitá hornatinová krajina. 2.6 Lesnatá hladko modelovaná hornatina vonkajších strání kaldery. 2.7 Kultúrna lesostepná hornatina vonkajších strání kaldery. 2.8 Kultúrna lesostepná vrchovina vonkajších strání kaldery. 2.9 Kultúrna stepná (poľnohospodárska) podhorská krajina. 3.1 Krajinná oblasť III. stupňa hodnoty – osídlená poľnohospodárska hornatina.

CHKO Poľana ani po jej vyhlásení za chránenú, nie je izolovane ponímaným územím, ktorého ochrana by spočívala v podobe zákazov akejkoľvek činnosti človeka, a bola by teda samoučelnou. Naopak, vychádzame zo zásady, že CHKO bude ponímaná vo vysoko funkčnom kontexte so socio-ekonomickou štruktúrou nášho štátu a celospoločenskými potrebami. To znamená uvážene a racionálne využívať krajinný potenciál CHKO tak, aby sa nenarušila jeho štruktúra a funkčné väzby prírodných prvkov.

Niekedy, ba možno povedať dosť často, sa pri úzko ekologickom chápaní ochrany vychádza z vedecky nekorektného a celkom neutržateľného názoru, akoby každý ekonomický zásah človeka do prírody bol negatívny, a teda znamenal vážnejšie narušenie geoeologického systému. Vedecky je jednoznačne dokázané, že len taký ekonomický zásah človeka, ktorý vedie k narušeniu niektorého základného (relevantného) prvku, má za následok narušenie podstaty systému. Hodnotenie antropogénnych vplyvov sa nemôže preto odvodzovať len z aspektu, či bol alebo nebol narušený alebo pozmenený pôvodný prirodzený ekosystém, ale je potrebné brať do úvahy, či jeho zmena na sekundárny ekosystém alebo až kultúrny krajinný systém narušuje podstatu jeho funkčných a štruktúrnych vlastností. Ďalej treba uvažovať, či antropogénne zásahy do prírodného systému, vyvolané ekonomickou činnosťou, sú naozaj účelné a racionálne. Popri negatívnych, vyslovene škodlivých antropogénnych vplyvoch, pozorujeme tiež kategóriu bezvýznamných, neutrálnych vplyvov, ale na druhej strane aj vplyvy pozitívne, zvyšujúce potenciál krajiny v ekonomicky účinnej polohe alebo znamenajúce obohacenie územia o vedecko-poznávacie, estetické, kultúrno-historické hodnoty ap.

Evaluácia antropogénnych vplyvov z ochránárskeho hľadiska preto berie do úvahy okrem ochrany prirodzených ekosystémov aj ochranu človekom zmenených sekundárnych systémov a do tretice aj ochranu systémov s technicko-konštrukčnými prvkami, čiže kultúrnu antropogénnu krajinu. Naznačené aspekty zdôvodňujú veľmi výrazne rozdielnosť pojmov „ochrana prírody“ (t. j. prirodzených a sekundárnych ekosystémov) a „ochrana krajiny“ (t. j. priestorových hybridných systémov, tvorených tak prírodnými, ako aj umelými technicko-konštrukčnými prvkami).

CHKO Poľana ako celok patrí k našim relatívne najmenej narušeným územiam, jej jednotlivé časti však nesú veľmi diferencované prejavy antropogénnej činnosti rôznej hodnoty, od negatívnych až po pozitívne prvky. Najmenej narušenou oblasťou, ktorá nesie ešte výrazné znaky pôvodného spoločenstva, je podhľadná oblasť kalderovej obruby (zhruba od výšky okolo 1100 m n. m.). Veľmi negatívnym sa tu javí najmä odlesnenie chrbta a vnútorných strmých svahov Drábovky (1251 m) a Prednej Poľany (1367 m), ktoré tu podmienilo jednak rozrušenie pôvodných spoločenstiev a tiež značnú intenzifikáciu deštruktívnych procesov. Oproti tomu na južných miernejších svahoch, kde vznikla kultúrna parková krajina s turistickými objektami, nemá antropogénny zásah natoľko negatívny charakter. Z aspektu cestovného ruchu má vysoko pozitívnu hodnotu. Analogicky možno hodnotiť aj odlesnenie plochého chrbta Bukoviny (1194 m) a zníženie medzi Želobudskou skalou (1115 m) a Drábovkou (1251 m). Škoda je zaniknutých senníkov v oboch už spomenutých oblastiach, ktoré boli esteticky pôsobiacim doplnkom scenérie týchto sekundárnych krajinných systémov.

Pomerne zložitým problémom je hodnotenie antropogénnych zmien vonkajších hornatinových až vrchovinných častí Poľany. Celé východné svahy Poľany s výnimkou trávnej enklávy Hukavy s niekoľkými lesohospodárskymi objektami sa vyznačujú v podstate súvislou lesnou pokrývkou so sekundárnymi ihličnatými lesmi. Z geobotanického, resp. floristického hľadiska je to iste negatívny jav, z lesohospodárskeho

(produkčného) azda nie negatívny jav (kompetentné stanovisko v tejto otázke však prislúcha lesohospodárskym odborníkom). Z hľadiska fungovania krajinného systému ako celku neznamena však tento antropogénny zásah nijakú podstatnú zmenu. Naproti tomu južné a severovýchodné hornatinové a vrchovinové časti Poľany sú podstatne výraznejšie pozmenené antropogénnou činnosťou. Okrem sekundárnych zmien lesných spoločenstiev tu podmienil človek aj vznik rozsiahlejších enkláv kultúrnych stepí (horských lúk a pasienkov), ktoré miestami majú silnú prevahu nad lesnou pokrývkou (najmä v okrajových častiach pohoria). Človek tu zasiahol do krajiny aj tvorbou sídelných a hospodárskych objektov (lazy a seníky na južnej strane, seníky na SV strane). Tieto zmeny sa negatívne prejavujú najmä na sklonitých svahoch zrýchlením erózných procesov. Podobnú úlohu zohrávajú i nevhodne vedené cesty (vznik výmoľov). Na druhej strane vznik lúk a pasienkov na plošinatých chrbtoch a mierne sklonitých stránach znamenal len zmenu biosystému, ale neovplyvnil podstatu geoekosystému. Zo socio-ekonomického hľadiska možno tieto zmeny hodnotiť pozitívne, pretože viedli ku vzniku kontrastov vo fyziognómii krajiny a tým k zvýšeniu jej estetickej i turisticko-rekreačnej hodnoty. Väčšinou boli do tejto scenérie harmonicky vložené aj sídelno-hospodárske laznícke objekty.

Antropogénne zmeny v kalderovej kotline Kysliniek majú dvojaký charakter. Na jednej strane najmä odlesnenie strmých južných strání Bukoviny (1294 m), Kuriencia (1209 m) a Žiarca (1100 m) viedlo miestami až k obnaženiu substrátu a obnoveniu tvorby osypov a kamenných morí a je negatívnym prejavom antropogénnej činnosti. Naproti tomu trávnaté poľany, miestami so solitérmi a pôvodnými citlivo umiestnenými hospodárskymi objektami neznamenal podstatné narušenie systému a sú oživením krajinnnej fyziognómie. Toto, pravda, neplatí o niektorých novodobých účelových zariadeniach typu činžových mestských domov, ktoré pôsobia v krajine rušivo.

Oblasť Sihlianskej planiny patriaca k CHKO je pozmenená činnosťou človeka predovšetkým zmenou pôvodného spoločenstva sekundárnymi monokultúrnymi smrekovými lesmi. Takmer súvislý lesný masív je narušený v podstate štyrmi nevelkými enklávami kultúrnej stepi. Dve z nich sú neosídlené (mali len v minulosti niekoľko senníkov), a to na chrbte Zákluky (1012 m), Obrubovanec (1020 m) – Tlstý Javor (1068 m). Ďalšie dve, a to Snohy a Vrch Slatina majú kopaničiarsky ráz. Celkove antropogénne zmeny na Sihlianskej planine nenarušili podstatné funkcie a štruktúru krajinného systému.

POTENCIÁL KRAJINY AKO ZÁKLAD PRE FUNKČNÚ DELIMITÁCIU CHKO

Aby ochrannárske opatrenia v projektovanej CHKO boli účinné, je nevyhnutné, aby súčasné, a najmä predpokladané budúce socioekonomické funkcie zohľadňovali potenciálne možnosti krajiny. Keďže aspekty ochrannej, ozdravovacej, vedecko-poznávacej a estetickej funkcie, ktoré majú prevažne nepriamy ekonomický dopad, boli zohľadnené v predchádzajúcej kapitole, v tejto časti sa zameriame len na hodnotenie potenciálu krajiny pre priame socio-ekonomické činnosti.

Na prvom mieste treba uviesť veľmi vysoký potenciál CHKO Poľana pre lesohospodársku funkciu. Krajinnno-ekologické podmienky, štruktúra lesných porastov a rozsiahlosť plochy lesnej pokrývky (vyše 80 % plochy CHKO) robia z tejto oblasti jedno z najproduktívnejších území SSR. Treba zdôrazniť, že ide o neustále sa reproduktujúci potenciál. Vyžaduje sa tu však osobitný režim hospodárenia.

Na druhom mieste stojí potenciál krajiny pre turisticko-rekreačnú a športovú funkciu. Aj keď využívanie tohto potenciálu je vlastne len v začiatkoch, do budúcnosti treba rátať s jeho podstatným rozšírením a to nielen v regionálnej, ale aj nadregionálnej polohe. Potenciál CHKO Poľana vzhľadom na vysokú atraktivitu reliéfu, čistotu ovzdušia, pestrosť a vzácnosť biologických zložiek, špecifiku riečnej siete i celkovú fyziognómiu krajiny predstavuje po veľhorských oblastiach jedno z najpríťažlivejších a najvhodnejších území, a to tak pre letný, ako aj zimný cestovný ruch. Hoci táto novodobá funkcia znamená značné zaťaženie krajiny, najmä technicko-konštrukčnými prvkami a extrémnym zvýšením návštevnosti, pri racionálnom rozložení tejto funkcie do vhodných priestorov, predovšetkým so stabilnejšou štruktúrou, by nemuselo znamenať prekročenie potenciálnych možností CHKO.

Značným potencialom a zatiaľ nedoceneným a nevyužitým (s výnimkou vodnej nádrže Hriňová) je vodohospodársky potenciál, menovite povrchové vody. CHKO Poľana, najmä podhôrna časť s kalderou, patrí k oblasti s pozitívnou bilanciou povrchových vôd (odtok nad 16 l/sec/km²). Pozitívnu bilanciou sa vyznačuje aj oblasť Sihlianskej planiny. Využitie vodohospodárskeho potenciálu bude vyžadovať výstavbu nádrží. Pri ich vhodnej lokalizácii by nemuseli mať negatívne dôsledky z hľadiska ochrany.

Potenciál krajiny pre poľnohospodársku funkciu je značne limitovaný a obmedzuje sa v podstate na využívanie sekundárnych horských lúk a pasienkov, rozložených spravidla vo forme väčších či menších enkláv. Výnimku tvoria niektoré časti Detvianskeho predhoria, kde majú trávnaté plochy prevahu nad lesmi. Vzhľadom na to, že ide o okrajové časti, možno pripustiť túto funkciu pri zachovaní vhodných ochranných opatrení aj do budúcnosti. Analogicky to platí aj o enklávach uprostred lesnej oblasti, pokiaľ to dovoľujú sklonitostné pomery. Na druhej strane však bude nevyhnutné zalesniť tie trávnaté plochy, ktoré sú položené na silne sklonitých svahoch a ohrozené zrýchlenou eróziou.

Potenciál krajiny pre sídelnú funkciu s výnimkou turisticko-rekreačných objektov, lesohospodárskych a iných účelových zariadení je veľmi nízky. Pokiaľ ide o kopaničiarske (lazičnícke) osídlenie najmä južnej časti Detvianskeho predhoria a lazov Sihlianskej planiny, zdedené v minulosti a založené na extenzívnom poľnohospodárstve, stráca v súčasnosti so zmenami sociálnej a hospodárskej štruktúry svoju pôvodnú funkciu a postupne sa transformuje do turisticko-rekreačnej funkcie.

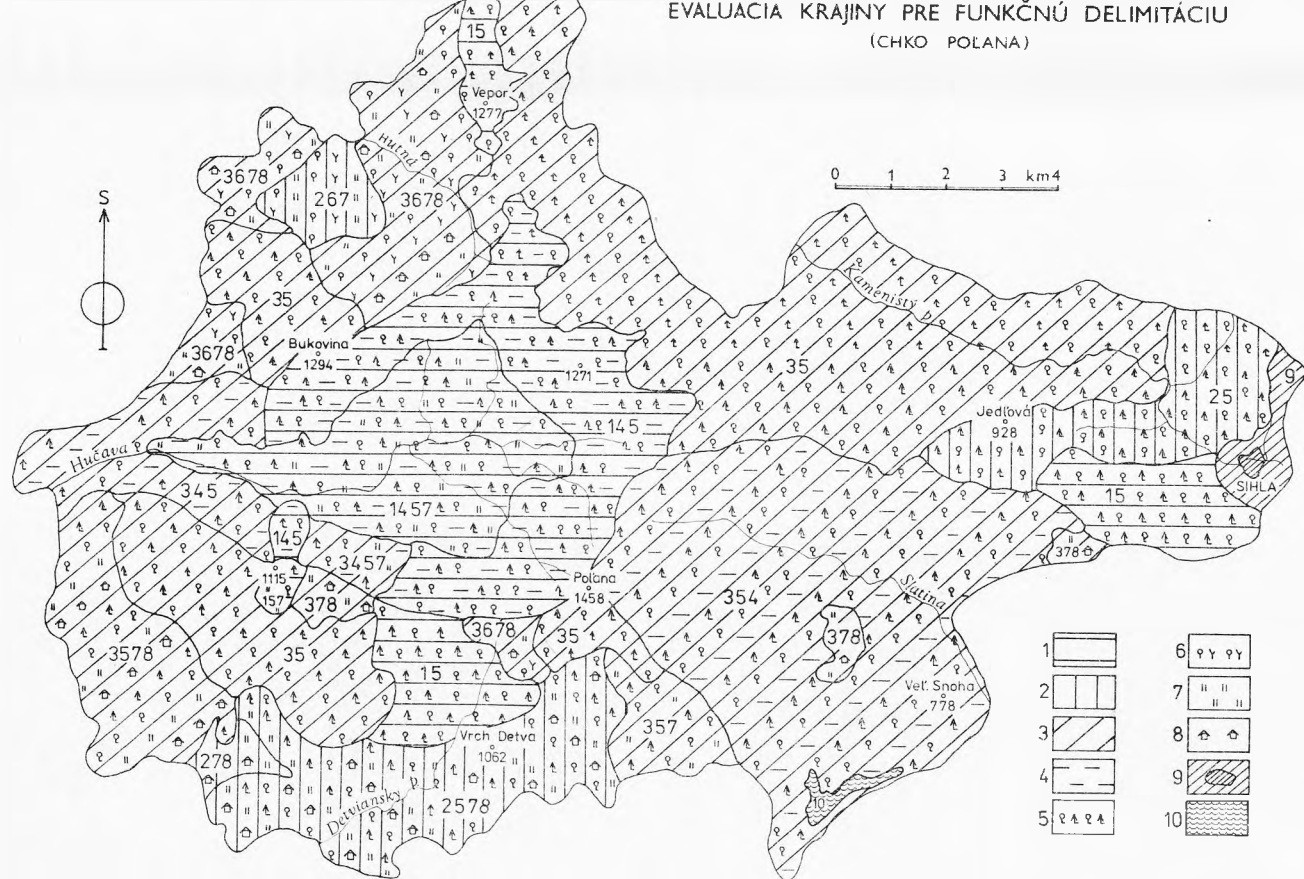
Potenciál krajiny pre komunikačnú funkciu je tiež silne limitovaný a obmedzuje sa na lokálnu účelovú cestnú sieť. Komunikácie nadmiestneho významu CHKO obchádzajú.

Predpokladané rozširovanie miestnej komunikačnej siete do budúcnosti najmä pre lesohospodársku a turisticko-rekreačnú funkciu bude však nevyhnutné trasovať veľmi uvážlivo vzhľadom na možné negatívne dôsledky.

Potenciál krajiny pre sekundárnu výrobu je vzhľadom na už spomenuté aspekty a prírodné podmienky extrémne limitovaný a prakticky sa nerealizuje.

Takmer všetky uvedené hľadiská sa plne vzťahujú a zdôvodňujú vysokú funkčnosť CHKO Poľana v regióne stredného Pohronia.

Tento celostný význam a vysoká celospoločenská účelnosť navrhovanej CHKO však neznamenajú, že po jej uzákonení by sa mali vykonávať rovnaké ochranné opatrenia pre celú CHKO. Naopak, pre efektívnosť ochranných opatrení je potrebné postupovať diferencovane v rôznych častiach CHKO. Táto diferencovanosť ochrany však musí byť založená na vylúčení akýchkoľvek subjektivistických vplyvov a vychádzať z racionálnej, pokiaľ možno vedecky objektivizovanej bázy. Prítom treba brať do úvahy predovšet-

Mapa 2. 1 – krajinný typ I. stupňa ochrany, 2 – krajinný typ II. stupňa ochrany, 3 – krajinný typ III. stupňa ochrany, 4 – oblasti s vysokým vodohospodárskym potenciálom, 5 – oblasti s vysokým lesohospodárskym potenciálom, 6 – oblasti s limitovaným lesohospodárskym potenciálom, 7 – oblasti s limitovaným poľnohospodárskym potenciálom, 8 – oblasti s vysokým turisticko-rekreačným potenciálom, 9 – osídlená poľnohospodárska oblasť, 10 – umelá vodná nádrž.

kým prírodnými zákonmi podmienené geookologické krajinné systémy, resp. subsystémy, ich celostnú hodnotu z hľadiska ochrany, zároveň však aj hodnoty jednotlivých prvkov krajiny, stabilitu krajinných systémov, stupeň ich narušenia, reprodukčnú schopnosť ap. Na druhej strane treba uvažovať potenciál jednotlivých typologických systémov, resp. subsystémov pre ekonomické funkcie, pri bifunkčnom alebo polyfunkčnom využití vylúčiť disproporčné funkcie ap.

Vychádzajúc z týchto kritérií vypracovali sme mapu evaluácie krajiny pre funkčnú delimitáciu CHKO (mapa 2). Predloženú mapu treba považovať len za základný rámec pre funkčnú delimitáciu, vyúsťujúc do úrovne plošne rozsiahlejších funkčných typov a nie sú v nej zakreslené maloplošné, resp. individualizované prvky a objekty, dôležité z hľadiska ochrany. Takéto detailné spracovanie funkčnej delimitácie bude však možné postupne dopracovať.

V CHKO Poľana, ako ukazuje priložená mapa, navrhujeme rozlíšiť 3 základné krajinné typy z hľadiska ochranných opatrení:

1. typ predstavuje najcennejšie oblasti, ktoré však majú relatívne labilnú štruktúru, a preto treba vykonávať prísne ochranné opatrenia, a to na celej ploche ako je vymedzená v mape. Štruktúrnym rastrom sú v rámci tohto typu vyznačené aj potenciálne ekonomické hodnoty (legendy 4 – 8). K tomuto typu patrí kalderová oblasť Poľany, Slatinská planina a Ľubietovský Vepor. S výnimkou kalderovej kotlinky Kyslíniek predstavujú najmenej narušené oblasti CHKO.

2. typ zahrňuje taktiež vysoko hodnotné oblasti, ale s relatívne stabilnejšou štruktúrou, čo umožňuje výraznejšie využívať ich ekonomický potenciál, pravda, pri vhodnej lokalizácii socio-ekonomických aktivít a pri dodržiavaní patričných ochranných opatrení. Lokalizácia a formy hospodárskeho využívania sú vyznačené v legende značkami 4–8. Patrí sem južná časť Detvianskeho predhoria východne od Ivín, oblasť Mince (k. 1027) na severných svahoch Poľany a mierne členená časť Sihlianskej planiny. Kým posledná predstavuje typ plošinatej neosídlennej krajiny s lesohospodárskou funkciou, resp. vodohospodárskym potenciálom, prvé dve menované oblasti predstavujú typ kultúrnej lesostepnej krajiny lokálne s laznickým osídlením s polyfunkčným využívaním. Keďže obe tieto oblasti sú prestúpené máloplošnými, resp. individualizovanými prvkami z hľadiska ochrany veľmi cennými (rôzne klasicky vyvinuté štruktúrne tvary reliéfu, geologické lokality, hydrologické prvky, ako aj vzácne biologické lokality) bude ich potrebné vytypovať a prísne chrániť.

3. typ zaberajú oblasti relatívne najstabilnejšie a s ešte stále vysokou ochranárskou hodnotou. Realizácia ich krajinného potenciálu sa môže prejavovať v mono- až bifunkčnej podobe (oblasť hornatiny južne od Želobudskej skaly a celé SV svahy Poľany ako aj S časť Sihlianskej planiny), a to najmä lesohospodárskej a sčasti vodohospodárskej. Malé enklávy aj pre poľnohospodársku funkciu (horské lúky a pasienky chrbta Zákľuky – k. 1012 m – Tlstý Javor – k. 1068 m). Ostatné oblasti patriace tretiemu typu majú spravidla polyfunkčný charakter, ako napr. východné svahy Poľany a južná časť Sihlianskej planiny (vodo- a lesohospodárska funkcia s enklávami poľnohospodárskej a turisticko-rekreačnej funkcie). Oblasť JZ časti Detvianskeho predhoria na SZ od Ivín – les-, vodo- a poľnohospodársku funkciu, sčasti i turisticko-rekreačnú funkciu. Zmiešaná poľnohospodárska a lesohospodárska funkcia prevažuje najmä na SZ stránach Poľany, ako aj v oblasti od Bukoviny na sever. Tu však treba uvažovať ako s veľmi vhodným územím pre koncentráciu turisticko-rekreačnej funkcie. Ďalšie vhodné oblasti pre túto funkciu sú: oblasť sedla a jeho J svahov medzi Želobudskou skalou a Drábovkou (k. 1251 m) a tiež južné strany Prednej Poľany. Celkove bude však i v oblastiach tohto 3. typu nevyhnutné rátať so špeciálnou ochranou menších areálov

alebo vzácných individualizovaných prvkov. Žiadalo by sa tiež zachovať pred prípadnými nevhodnými melioračnými zásahmi scenéricky i historicky cenné typy kultúrnej krajiny.

Pod č. 10 je v legende vyznačená aj oblasť osídlenej poľnohospodárskej krajiny (Sihla a okolie).

LITERATÚRA

1. Atlas SSR, Veda, 1980. – 2. DRDOŠ, J. – MAZÚR, E., URBÁNEK, J.: Landscape Synthesis and their role in solving the Problems of environment. Geogr. čas., 32, 2-3, 1980. – 3. DRDOŠ, J.: Geografia a jej úlohy pri ochrane a tvorbe životného prostredia. Geogr. čas., 30, 3, 1978. – 4. MAZÚR, E.: Geografia – krajina – životné prostredie. Život. prostr., 3, 1977. – 5. MAZÚR, E. – MAZÚROVA, V.: Krajinná syntéza záujmového územia pripravovanej CHKO Poľana. Rukopis, Geogr. ústav SAV, 1978. – 6. MAZÚR, E.: Landscape Synthesis – Objectives and Tasks. Geojournal, 2, 7, 1983. – 7. MAZÚR, E. a kol.: Krajinná syntéza oblasti Tatranskej Lomnice. Geografický model racionálneho využívania krajiny v národných parkoch. Veda, 1985. – 8. URBÁNEK, J. a kol.: Chránime prírodu a krajinu. Príroda, 1979.

Emil Mazúr, Valéria Mazúrová

ZU DEN PRINZIPIEN DER BEGRENZUNG UND BEWERTUNG GROSSRÄUMIGER SCHUTZGEBIETE (SCHUTZGEBIET POĽANA)

In der Gegenwart sind wir Zeugen nie dagewesener Veränderungen in der Landschaft, die das ganze Landschaftssystem ändern. Intensive Anthropogenisation der Landschaft greift auch in unsere Gebirgsgebiete ein und zwar durch die Technisierung der Forst- und Agrarwirtschaft, aber hauptsächlich durch den Fremdenverkehr. Resultate dieses Processes tragen eine ganze Reihe negativer Erscheinungen mit sich. Damit man diese negative Entwicklung stoppen könnte, muss man die Bewirtschaftung der Landschaft mit Hilfe der Wissenschaft ausüben, das heisst die Landschaft im harmonischen Einklang unter Menschen und der Natur auf Grund der wissenschaftlichen Diagnose und Prognose ausnutzen.

Das Ziel unseres Beitrages ist einige grundlegende Principien und methodische Verfahren für die Begrenzung, Auswertung und rationellen Schutz der grossräumigen Gebiete zu entwerfen. Als Modellgebiet ist Schutzgebiet von Poľana vorgestellt.

Die Kriterien für die Auswahl und Begrenzung der grossräumigen Schutzgebiete, bzw. Nationalparke sollen aus einer Komplexanalyse der natürlichen und auch sozio-ökonomischen Verhältnisse der Landschaft ausgehen. Sie sollen auf der Auswertung einzelner Naturelemente der Landschaft (geologische, geomorphologische, klimatische, pedologische, botanische und zoologische Elemente) und auf der Synthese der Landschaftseinheiten vom Standpunkt des Naturschutzes beruhen. Weiter soll man die anthropogenen Änderungen der natürlichen Umwelt analysieren und auch das sozio-ökonomische Potential auswerten. Man muss auch die Valorisierung der Landschaft für die Wasser-, Forst- und Agrarwirtschaft ausführen, weiter soll man auch die Rohstoffquellen, Siedlungsstruktur, Kommunikationen und den Fremdenverkehr in Betracht nehmen. Auf Grunde angeführter Analyse kann man dann die Begrenzung und funktionale Delimitation der grossräumigen Schutzgebiete entwerfen.

Bei der Analyse einzelner Elemente als auch der Landschaftseinheiten oder Landschaftstypen ist der Aspekt des Naturschutzes erforderlich. Das ermöglicht zu einer taxonomischen Skala für den Naturschutz zugelangen. Als Kriterien für die Einstufung in die Bewertungsskala haben wir die Seltenheit des gegebenen Naturelementes, seine Wichtigkeit, bzw. die Funktion in dem landschaftsökologischen System von dem Standpunkt seiner Stabilität, die Möglichkeit seiner natür-

lichen Reproduktion, den wissenschaftlichen und ästhetischen Wert in der landschaftlichen Phytogeographie usw. in Betracht genommen.

Das Modellgebiet von Poľana ist mit zwei Karten dokumentiert (siehe die Kartenbeilage).

Karte 1. Bewertung der Landschaftstypen für den Naturschutz (Modellgebiet Poľana).

1. Sehr seltene bis unikale Landschaftstypen
 - 1.1. Vulkanische Landschaft mit Caldera.
Gebirgiger Kraterwall
Calderabecken
 - 1.2. Rumpflandschaft
Landschaft der Hochebene
Landschaft der vulkanischen Restdecke
- 2.1. – 2.9. Seltene Landschaftstypen:
 - 2.1. Zerschnittene vulkanische Gebirgslandschaft
 - 2.2. Landschaft der Aussenabhänge der Caldera (mit felsigen Formen)
 - 2.3. Landschaft des Durchbruchstaes
 - 2.4. Leicht zerschnittene Landschaft der Hochebene
 - 2.5. Stark zerschnittene Berglandschaft
 - 2.6. Bewaldete glatt modellierte Berglandschaft
 - 2.7. Landschaft der Aussenabhänge der Caldera mit der sekundären Wald-Landschaftssteppe
 - 2.8. Leicht zerschnittene Berglandschaft mit der sekundären Waldsteppe
 - 2.9. Pedimentlandschaft mit der sekundären Steppe
 - 3.1. Besiedelte agrarwirtschaftliche Gebirgslandschaft

Karte 2. Bewertung der Landschaft für die funktionale Delimitation

1. Landschaftstypus der I. Schutzstufe
2. Landschaftstypus der II. Schutzstufe
3. Landschaftstypus der III. Schutzstufe
4. Areale mit hohem Wasserwirtschaftspotential
5. Areale mit hohem Forstwirtschaftspotential
6. Areale mit begrenztem Forstwirtschaftspotential
7. Areale mit begrenztem Agrarwirtschaftspotential
8. Areale mit hohem Potential für Erholung und Touristik
9. Besiedeltes agrarwirtschaftliches Areal
10. Wasserdamm

Übersetzt von E. Mazúr

Эмиль Мазур, Валерия Мазурова

К ПРИНЦИПАМ ВЫДЕЛЕНИЯ И ОЦЕНИВАНИЯ
КРУПНОРАЗМЕРНЫХ ОХРАНЯЕМЫХ ТЕРРИТОРИЙ
(МОДЕЛЬНАЯ ОХРАНЯЕМАЯ ЛАНДШАФТНАЯ ОБЛАСТЬ
ПОЛЯНА

В настоящее время мы являемся свидетелями небывалых структурных перемен в ландшафте, изменяющих всю ландшафтную систему. Интенсивная антропогенизация ландшафта стала затрагивать даже наши горные области в результате повышения степени технизации лесо- и сельскохозяйственной деятельности и, главным образом, в результате развития туризма. Последствия этого процесса проявляются

в виде ряда негативных явлений. В целях останавления этой негативной тенденции необходимо приступить к планомерному ведению хозяйства в ландшафте, основанному на научной основе, или же к рациональной эксплуатации ландшафта при соблюдении гармонии между человеком и природой на основе научного диагноза и прогноза.

Цель статьи – сделать набросок некоторых основных принципов и методических приемов для отбора, выделения, оценивания и рациональной охраны крупноразмерных областей, на примере модельной территории охраняемой ландшафтной области Поляна.

Критерии для отбора и пространственного определения-разграничения охраняемых ландшафтных областей или национальных парков должны исходить из комплексного анализа природных и социально-экономических условий ландшафта. Эти критерии должны основываться на оценивании отдельных природных элементов ландшафта, какими являются геологические, геоморфологические, гидрологические, климатические, педологические, ботанические и зоологические элементы, а также на синтезе ландшафтных единиц с точки зрения их охраны. Далее необходимо анализировать проявления антропогенных изменений природной среды и сделать оценку-определение социально-экономического потенциала как с отраслевого, так и с общегосударственного аспекта. Оценивание необходимо сделать именно с водно-, лесо- и сельскохозяйственного аспектов, но учитывать необходимо также сырьевые ресурсы, аспекты населенных пунктов, коммуникаций, туризма, рекреации и т. п. Лишь на основе такого оценивания можно выдвинуть проект выделения охраняемой ландшафтной области и ее функционального подразделения. Практико-ориентационные аспекты вынуждают нас, однако, принимать альтернативные варианты при детальном определении границ охраняемой ландшафтной области. Наряду с тем, что преобладающими должны быть естественные границы, нельзя избежать случаи, когда граница должна проходить по антропогенным линиям (например, по важным коммуникациям, по рубежам лес – пашня, лес – травянистые участки и т. п.). Эти аспекты учитывались при проектировании границ охраняемой ландшафтной области Поляна.

В качестве следующей научной операции предлагается, однако, оценивание отдельных элементов ландшафта с аспектов охраны. Эта операция нами сделана при помощи балльного метода, который позволяет учитывать иерархизацию ценностей в целях охраны.

В качестве критериев для определения значений оцениваемой шкалы нами учитывались: редкость наличия данного элемента как в региональном, общесловацком или же общегосударственном, так и в сверхрегиональном масштабе, важность или же функция элемента в геоэкологической (ландшафтной) системе с аспектов его устойчивости, потенциальная возможность естественного или же антропогенного возобновления элемента, научно-познавательное значение, эстетическая ценность элемента самого по себе и в физиономии ландшафта, аспект подлинности элемента, степень его нарушения, совершенство его развития, формы и т. д.

В центре внимания данной статьи с описанием конкретного приложения на охраняемую ландшафтную область Поляна являются, поэтому, нетрадиционные подходы, основывающиеся на теоретическом направлении ландшафтного синтеза. В первую очередь это целостный диагноз ландшафта, учитывающий взаимосвязи отдельных элементов и их последствия в ландшафтной системе, далее это краткий разбор социально-экономических условий охраняемой ландшафтной области Поляна, степень проникновения человека в эту область, его влияние на ландшафт и современные тенденции. После этого включена часть о типологическом подразделении охраняемой области Поляна с картами и с анализом антропогенной деятельности в данной области. В заключении сделан короткий набросок потенциала ландшафта как основы для функционального подразделения охраняемой области с приложенной картой.

Карта 1. Оценка ландшафтных типов с аспекта их охраны (охраняемая ландшафтная область Поляна).

1. Очень редкие и даже уникальные ландшафтные типы
- 1.1 Подтип ландшафта вулканической кальдеры
 - 1.1.1 Подгольцовое горное окаймление кальдеры
 - 1.1.2 Эрозионная внутрикальдерная котловинка
- 1.2 Подтип подгольцового эрозионно-денудационного ландшафта
 - 1.2.1 Плоскогорный ландшафт (нагорье)
 - 1.2.1.1 Подгольцовый ландшафт утесистого вулканического покрова
- 2.1 – 2.9 Высокоценные и даже редкостные ландшафтные типы
 - 2.1 Подгольцовые вулканические расчлененные высокие горы
 - 2.2 Среднегорный ландшафт внешних склонов кальдеры (с наличием утесистых форм)
 - 2.3 Ландшафт переломного участка кальдерного окаймления
 - 2.4 Умеренно расчлененный плоскогорный ландшафт
 - 2.5 Сильно изрезанный среднегорный ландшафт
 - 2.6 Лесистое, гладко моделированное среднегорье внешних склонов кальдеры
 - 2.7 Антропогенное лесостепное среднегорье внешних склонов кальдеры
 - 2.8 Антропогенное лесостепное низкогорье внешних склонов кальдеры
 - 2.9 Антропогенный степной (сельскохозяйственный) подгорный ландшафт
- 3.1 Ландшафтная область 3-ьей степени ценности – заселенное сельскохозяйственное среднегорье.

Карта 2. Оценка ландшафта для функционального подразделения (охраняемая ландшафтная область Поляна).

1. Ландшафтный тип 1-ой степени охраны
2. Ландшафтный тип 2-ой степени охраны
3. Ландшафтный тип 3-ьей степени охраны
4. Области с высоким воднохозяйственным потенциалом
5. Области с высоким лесохозяйственным потенциалом
6. Области с ограниченным лесохозяйственным потенциалом
7. Области с ограниченным сельскохозяйственным потенциалом
8. Области с высоким туристско-рекреационным потенциалом
9. Заселенная сельскохозяйственная область
10. Искусственное водохранилище

Перевод: Л. Правдова